
Ivan
ROGIĆ

NEKE
SOCIJALNO-
EKOLOGIJSKE
ODREDNICE
ROMSKIH
NASELJA

Uvodna ograda. Izrada tipologijske sheme romskih naseobina sudara se s dvije osnovne teškoće.

Prva teškoća očituje se u činjenici da se postojeće romske naseobine **fizionomijski međusobno malo razlikuju**. Koliko je vidljivo na fizionomijsku “površinu” posebno su utjecale tri skupine čimbenika. Prvoj je korijen u tradicionalnoj romskoj sklonosti privremenom boravku na odabranu mjestu. Premda je, u drugoj polovici 20. stoljeća, ta sklonost, dakako, izrazito oslabila, barem u svakodnevnim tradicijama života u Hrvatskoj, ona je ostavila trag u jednoj vrsti **nebrige** za naseljski okoliš, inače strukturno svojstven nomadskoj predodžbi o primjerenom boravku u okolišu. Tvrđnji je nasuprot očita činjenica da Romi žive u stalnim naseljima te da, osim zanemarujućih primjera, više i nema podataka koji podupiru ocjenu o prežitku nomadske tradicije (samo je u naselju Pitomača povremeno boravište). No, na drugoj strani, i tradicijska nebriznost spram naseljskog okoliša je posve očita. Druga skupina čimbenika utjecajna na fizionomiju romskih naseobina, je **endemsko siromaštvo**. Premda se i u romskoj skupini mogu vidjeti primjeri uspješnih obitelji i pojedinaca, izvan je rasprave kako je skupina, kao cjelina, u kliještima endemskog siromaštva. Na toj podlozi nebriznost spram naseobinskog okoliša se dodatno dramtizira. Treća skupina čimbenika utjecajna na fizionomiju romskih naseobina ima korijen u činjenici da su romski graditelji većinski **“divlji” graditelji**. Pridjev “divlji” nije ovdje uporabljen usput (Rogić, 1990.). Njime se opisuje način građenja koji na dva načina ugrožava graditeljske norme. Najprije, krši zakone kojima se konvencionalno regulira građenje i zemljišni odnosi. Kada je građenje ograničeno na tu vrst prekršaja obično se, premda eufemistično, zove “nepravnim” građenjem (točnije je: nezakonitim). No, “divlje” je građenje substandardno i po **načinu građenja**. Dakle, uporabljeni materijal, rabljeni nacrt, funkcionalna organizacija, pristupačnost infrastrukturnim mrežama, i slične odrednice jednog načina građenja

u njegovu “divljem” obliku su substandardne, ili dubinski ispod razine koja obvezuje graditelje, pa i onda kada grade “bespravno”, ili protuzakonito. **Tradicija nebrižnosti, siromaštva i “divlji” predlošci građenja**, dakle, presudno određuju fizionomijsku površinu romskih naseobina. Primijeni li se mjerilo fizionomijskog razlikovanja skoro da je nemoguće razdvojiti posebne tipove romskih naselja. Prije će biti da je posrijedi višestruko ponovljeni **jedan jedini fizionomijski tip**.

Druga teškoća očituje se u činjenici da **nije moguće uvjerljivo diferencirati gospodarsku osnovu** na kojoj naselja leže. Koliko podatci pokazuju, nema posebnih razlika između gospodarske osnove romskih naseobina u gradovima i romskih naseobina na seoskom području. Prisutne su, dakako, lokalne razlike. Ali one nisu još dostatne za čvršće tipološkijske sheme, napose one po kojima se dijele gradska i seoska naselja, turistička i industrijska, itd. Na ovom mjestu korisno je ponuditi na uvid razdiobu podataka o najvažnijim izvorima prihoda romskih kućanstava.

Tablica 1.
 Najvažniji izvori prihoda
 romskih kućanstava

Izvor prihoda	Županija u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Poljoprivredno gospodarstvo (ratarstvo)	0,9	,0	3,8	,0	1,0	2,0	,0	1,8	,0	1,1
Uzgoj i prodaja stoke (stočarstvo)	,0	,0	,0	,0	2,0	,0	,0	,0	,0	0,2
Radni odnos	7,1	16,7	2,5	61,1	12,0	6,0	59,2	6,0	,0	17,6
Rad u inozemstvu	2,7	1,0	,0	1,1	6,0	,0	2,0	,0	,0	1,3
Kućna radinost	1,8	4,1	3,8	7,8	5,0	3,0	5,1	2,8	,0	3,6
Povremeni i sezonski rad, nadničarenje	24,1	20,8	28,8	3,3	23,0	34,0	21,4	38,7	33,3	26,9
Prijevoznitvo (kamionom, konjem i sl.)	0,9	1,0	,0	,0	,0	1,0	,0	,0	,0	0,3
Prikupljanje sekundarnih sirovina	42,9	32,3	42,6	1,1	16,0	6,0	3,1	10,6	38,7	19,7
Sitni uslužni poslovi (pranje automobilskih stakala, prodaja sitne robe)	13,4	4,2	7,5	5,5	5,0	3,0	4,1	6,9	6,6	6,4
Renta (iznajmljivanje poslovnog prostora, stana, imanja)	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	0,5	,0	0,2
Mirovina	2,7	5,2	2,6	1,1	15,0	2,0	11,2	3,2	1,3	4,8
Socijalna pomoć	59,8	79,2	88,8	45,6	69,0	89,0	52,0	83,4	97,3	74,2
Pomoć rodbine	4,5	,0	1,3	10,0	1,0	1,0	3,1	2,8	2,7	2,9
Prosjačenje	4,5	,0	6,3	1,1	4,0	1,0	2,0	9,2	2,7	4,1
Gatanje	,0	,0	,0	,0	,0	,0	5,1	,0	,0	0,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

hoda **socijalna pomoć**. To, poznato je, nije nikakva “profitna” djelatnost, na temelju koje bi se mogle u pojedinim naseljima učvrstiti navlastite razlike proizašle iz socijalnih učinaka same djelatnosti. Drukčije rečeno, glavni izvor prihoda je, nije netočno reći, ne/djelatnost. Na drugom je mjestu **povremeni sezonski rad**. On je ograničen na pojedina godišnja razdoblja. S obzirom na slabu naobrazbu i profesionalnu kompetenciju romskog stanovništva, očito su posrijedi poslovi na samom dnu gospodarske piramide. Kratko, ni taj izvor prihoda nema izrazitiju moć oblikovanja specifične gospodarske osnove naselja. Na trećem su mjestu prihodi iz radnog odnosa i prihodi od skupljanja otpada i “sekundarnih” sirovina. Radni odnos, vidljivo je, izrazitijim je izvorom prihoda tek u dvije županije: Istarskoj i Primorsko-goranskoj. U drugim je županijama uočljivo skromniji. Tamošnja je županijska razdioba važnosti prihoda od skupljanja otpada pače oprečna prethodećoj. I, koliko je vidljivo, važnijim je izvorom (osim u prije spomenute dvije županije). Ostali izvori prihoda su rubni, i svode se, uglavnom, na prigodno “trapulanje”, prosjačenje, i slične “dosjetke”.

Ukratko, gospodarske prakse romske skupine nisu strukturno svezane ni s uporabom specifičnih razvojnih dobara ni s oblikovanjem specifičnih profesionalnih supkultura. Zahvaljujući tomu, nema ni posebnih generatora naseljskih razlika, na temelju kojih bi se romska naselja mogla klasificirati po čvršćim vezama s pojedinim sektorima djelatnosti ili s pojedinim profesijama. U tom su pogledu, naprotiv, uglavnom slična. Radi se o naseljima s **ekonomski ovisnim stanovništvom**. Ovisnost je, na jednoj strani, mučna. Ali je, na drugoj, izvorom specifična rentijerskog ponašanja. U manjku primjerene oznake korisnom se čini složenica: **rentiranje bijede**.

Na temelju izloženog zasnovano je zaključiti da konvencionalna fizionomijska i funkcionalna podloga tipološkog razvrstavanja naselja u romskom slučaju nije posebno korisna. Ostaju na raspolaganju tri **pomoćna** obilježja. Prvo je **položajno**. Ono nam dopušta razlikovati gdje su romske tvorbe smještene: u gradu, na selu, ili na seoskom području. Drugo je obilježje **stupanj odvojenosti**. Jasno se razlikuju romske naseobine kao dijelovi postojećih naselja i romske naseobine kao samostojeće tvorevine. Treće je obilježje **genetičko**. Po njemu razlikujemo nastambe prvotno izgrađene za druge svrhe i nastambe podignute za obiteljsko stanovanje. Dakako da se pri tomu uzimlju u obzir skromne fizionomijske ili funkcionalne razlike tamo gdje su nedvojbene. Na naznačenoj podlozi može se uočiti nekoliko tipova naselja.

1. **Gradske nasebinske tvorbe.** Na gradskom je području nekoliko nasebinskih podtipova. Korisno ih je razlikovati već i radi osnovne orijentacije u izradi primjerenih programa uređivanja i obnove.

1.1. **Male skupine kuća ili pojedinačne kuće.** Takvih je primjera mnoštvo. Posrijedi su ili pojedinačne obiteljske kuće, kadšto izgrađene sukladno ambijentu, ili manje skupine, najviše do desetak građevina. Zabilježeni su u Zaprešiću, Svetom Ivanu Zelini, Jastrebarskom, Karlovcu, Bjelovaru, Garešnici, Grubišnom Polju, Delnicama, Gospiću, Otočcu, Virovitici, Šibeniku, Vodicama, Kninu, Puli, Umagu, Čakovcu, Murskom Središću, i u drugim gradovima. Strogo promatrano, one i nisu posebnim naseljskim fenomenima. Prije će biti da su konvencionalnim otiskom igre gradskih razlika, bez koje se ni najmanji gradovi ne mogu predočiti.

1.2. **Naseljske tvorbe nastale zauzimanjem kuća prvotno izgrađenih za druge svrhe.** Posrijedi su, najviše, građevinske barake, ili slični sklopovi. Romski su ih stanari zauzimali postupno, ovisno o lokalnim prilikama. Poznati su primjeri barake u naselju "Mario Gennari" u Rijeci, zauzete još 1968. godine, nakon što su ih napustili građevinski radnici; barake u Bakru, slična podrijetla; vojarne u Gerovu, na području grada Čabra; lokalitet Šijana u Puli; barake u Zagrebu, u naselju Sopot (u Novom Zagrebu) te barake u Plinarskom naselju. Radi se o sklopovima s minimalnim higijenskim uvjetima, sastavljenim od malih stambenih jedinica cca 15-30 m², po pravilu, problematične kakvoće krovne konstrukcije i zidova. U zagrebačkom naselju Sopot nema ni osnovnog: električne struje. Stup je tamo ali je struja iskopčana, izvijestio je anketar. Na takvim adresama životni su uvjeti izrazito mizerni. Koliko je vidljivo, na slične adrese ne konkuriraju ni gradski beskućnici s najskromnijim prohtjevima.

1.3. **Romski ulomci po gradskim naseljima.** Ta je skupina vrlo brojna. Poznati su primjeri zabilježeni u Varaždinu, Čakovcu, Bjelovaru, Ludbregu, Koprivnici, Crikvenici, Virovitici, Garešnici, Slatini, Osijeku, Belom Manastiru, Puli, Zagrebu. U Zagrebu poznatija su naselja Ferensćica, Kozari putovi, Savica, Petruševac. Glavno je obilježje te skupine romskih naseobina **ukorjenjivanje u već postojeće, ili u strukturno nagoviještene, gradske dijelove.** Pri tomu se romski graditelji, po pravilu, ponašaju približno slično kao i kada grade "vlastita" samostojeća naselja po gradskom rubu ili na vangradskom području. Dakle, romski ulomci nastaju po rubovima postojećih gradskih dijelova, na "ničijim" područjima (ponajprije u vlasništvu grada), a nerijetko je blizu i kakvo odlagalište otpada ili

industrijska zona gdje otpad nastaje. Glavna je graditeljska jedinica obiteljska kuća, pa ma što to značilo. Tlocrtni je plan naselja uglavnom kaotičan. No, podatci pokazuju, u takvim je tvorbama opremljenost osnovnom tehničkom infrastrukturom **bolja** nego u drugim romskim tvorbama. Po pravilu, romski dijelovi već postojećih naselja imaju pristup komunalnoj i socijalnoj infrastrukturi **kakav ima naselje kao cjelina**. Nije, dakako, ta jednakost u svim slučajevima tako geometrijski uravnotežena. Anketni podatci dobiveni na terenu pokazuju kako romski stanovnici slabo koriste mehanizme lokalne samouprave u naseljima gdje jesu. Već i zbog toga je razložno pretpostaviti kako su, unatoč polaznim, normativno zajamčenim, mogućnostima, na djelu i asimetrični predlošci prerazdiobe infrastrukturnih olakšica. Ipak, time osnovna tvrdnja, predložena prije, nije ugrožena. Romski stanovnici, skupa s drugim stanovnicima takvih naselja dijele zajedničku “infrastrukturnu sudbinu”. Nije bez ilustracijske vrijednosti iskaz lokalnog romskog poznavatelja prilika na Ferenščici. U odgovoru na anketarsko pitanje, izvješćujući o kakvoći komunalne i društvene infrastrukture, upitani sažeto zaključuje: sve imamo (misli na glavne infrastrukturne mreže), ali bi trebalo poboljšati zaposlenje. Nisu u svim, prije spomenutim, gradovima prilike posve slične. No vidljivo je da se romski ulomci postojećih naselja teže poravnati s naseljskim okolišem. U njihovoj aspiracijskoj shemi najjasnije se zrcale aspiracije “prosječnog” gradskog stanovnika.

1.4. **Samostojeće romske naseobine u gradu.** Većina takvih naselja nastala je u “zlatnim” godinama socijalističke industrijalizacije i urbanizacije, dakle, u razdoblju što ga grubo omeđuju godine 1960. – 1975. Razdoblje je posebno po više odrednica koje smo analizirali na drugom mjestu (vidjeti Rogić, 1990.). Jedna s popisa je i, prije spominjano, “divlje izgrađivanje”. Nije ono, podsjetimo, bilo ekskluzivnim graditeljskim “stilom” romske skupine. Naprotiv, kao jednu vrst “sivog” prava na javna dobra (čitaj: uglavnom, nacionalizirana privatna zemljišta) poredak ga je širokogrudno dijelio mnogim sudionicima “egalitarnog saveza” (Županov, 1995.), oblikujući time legitimaciju poretka koji “revolucionarno” štiti budućnost “radnih ljudi i radničke klase”. U raznolikim cikličnim dramaturzijama socijalističke društvene pravde, pokrenutim uvijek **naknadno**, kada su “divlji” graditelji već obavili što su naumili, mnoga su takva naselja i građevine zadobile etikete zakonitih. No, pokazalo se, promjenu etikete lakše su stjecale građevine **koje nisu bile podignute ekstremno substandardno** (o građevinama podignutim “samo” nezakonito, dakle, po prihvatljivim mjerilima kakvoće ne treba ni go-

voriti). Nije posrijedi otpor poretka. On je, ponovimo, stalno u lovu na legitimaciju sistemskog zaštitnika socijalnog dna. Nego činjenica da je substandardnost mnogih "divljih" tvorevina bila toliko očita da je ni najmaštovitija primjena zakona, a nje u socijalističkom razdoblju, poznato je, nije usfalilo, nije mogla prometnuti u što zakonito. U morfologiji "divljeg" izgrađivanja, barem u onodobnoj početnoj fazi, **takvim su tvorbama najrodnije favelle**. Romska je skupina imala "peh" što je, uglavnom, tako gradila. Tek rubno uključena u novonastajuću skupinu industrijskog radništva, ona nije ni mogla drugačije. Zasnovano je upitati: je li romska ondašnja "elita" drugo što i htjela? Ukratko, romski su graditelji ostali među najdosljednijim "divljim" graditeljima u Hrvatskoj. Dakako, tijekom nekoliko decenija promatranog razdoblja prilike su se djelomično popravile. Graditelji su dovukli bolji materijal, kuće su proširene, okoliš je postao manje neuredan. Ali je nekoliko obilježja "divljih" naselja tvrdokorno "prekoračilo" prohujalo vrijeme. Pet je osnovnih. To su: **kaotičnost** naseljskog "plana" kao izravni otisak spontanog pristupa građenju naselja; **odsječenost** od ostatka grada, po pravilu snažnim prometnicama, industrijskim zonama ili odlagalištima smeća; **redukcija** infrastrukturnih mreža na osnovno: struja, voda, eventualno odvoz smeća i telefon; **nezakonito** izgrađena kuća, što otežava i zakonsko sređivanje i poboljšavanje stambenih uvjeta; **nadmoć samostojeće obiteljske kuće**; potonja činjenica, promatrana tipološki, ne razlikuje bitno romska naselja od ostalih naselja obiteljskih graditelja, no razlika u kakvoći je i više nego na štetu romskih kuća. U analitičkoj literaturi za takva se naselja rabi složenica **paraurbana naselja**. Pobrajenim obilježjima treba dodati još jedno: nastala su, po pravilu, na gradskim mjestima **negativno označenim** u prethodnoj teritorijalnoj simboličnoj shemi grada. (Ili su romski "divlji" graditelji osnažili takvu, latentnu, težnju.)

Teritorijalni "portret" takvih naselja određen je s dva glavna obilježja. Prvo obilježje je **jasna težnja odvojenu, samostojećem, naselju**. Drugo je obilježje **rubni, periferijski, položaj** neovisno je li on s ove ili one strane socijalne crte kojom se opisuje i omeđuje postojeća gradska zbilja. Zauzimanje gradskog ruba u urbanim borbama između pojedinih gradskih skupina **nije** nedvosmislenim pokazateljem manjka ili gubitka društvene moći. Razlog je jednostavan: u predodžbi mnogih gradskih skupina, ne nužno samo onih bogatijih i moćnijih, gradski je rub poželjnim područjem. U borbama za stjecanje takvih područja gradska se periferija **strukturno** dijeli po osovini koju određuje opreka: ekološka/kulturna oaza - zona akumulira-

nih rizika. Samostojeća romska naselja, uglavnom su tamo gdje je rubno gradsko područje pretežno određeno rizičnošću.

Po skiciranoj shemi može se protumačiti i geneza prije opisanih većih romskih ulomaka u već postojećim gradskim naseljima. Primjeri zagrebačke Ferenščice ili Kozari putova u tom su pogledu poučni. Spomenuta naselja **nisu**, u razdoblju intenzivne socijalističke urbanizacije, “ogledna” naselja; to su, podsjećamo: Trešnjevka, Trnje i Novi Zagreb. Već i zbog toga Ferenščica, Kozari putovi i srodna naselja potisnuta su “prema dolje” na hijerarhijskoj ljestvici poželjnih/važnih naselja. U takvu kontekstu predvidljivo je kakve će biti i teritorijalne putanje romskih skupina. Njihove radne, profesionalne i socijalne aspiracije samo se usput i rubno poklapaju sa središnjim političkim i ideološkim likovima poretka. Romi radije “trapulaju” nego što se podređuju tvorničkoj disciplini. Radije su prigodni obrtnici nego stalni zaposlenici. Itd. Već i zbog toga oni mogu konkurirati samo na naselja na rubnim područjima, dakle, izvan granica “oglednih” naselja. Tamo je, napokon, i više “ničijih” mjesta pogodnih za “divlju” uzurpaciju. Tamo se, k tomu, s više preljeva “sivoga” oblikuje specifični neformalni savez između poretka i sudionika s njegova ruba. Na toj su se podlozi ustalili **predlošci naselja – periferijskih hibrida**, gdje se izravno spajaju “divlji” graditelji i dvojna obiteljska gospodarstva, popodnevi fuš i obrtničke inicijative, doušnički optimizam i birtijaške “narodne” subkulture. U tom širokom krugu, što mu nijanse određuje **sjena poretka**, proteže se područje gradskog ruba. Na njemu, nedvojbeno, posustaje zamah socijalističke urbanizacije, a veće mogućnosti i važnije uloge zadobivaju raznoliki sudionici “odozdo”, koji ne samo da nisu njezinim glavnih favoritima nego su joj, promatrano idealnotipično, **nevažni, pače, odbojni**. Postupna poboljšanja u tim naseljima posljedica su pretežno višedecenijskog taloženja uspjeha i neuspjeha takvih sudionika. Time se, djelomično, tanji razlika između takvih naselja i onih iz središnjeg kruga, no ne nestaje. Ukratko, prisutnost romskih naseobina i u prije formiranim gradskim naseljima može se protumačiti rabeći isti predložak periferijske prerazdiobe. Razlika između njih i rubnih gradskih područja, sa samostojećim romskim naseljima, očituje se u tome što su gradska naselja s romskim ulomcima u međuvrijeme izgubila položaj “tvrde” periferije. Tamo gdje se ona nedvosmisleno održala samostojeće romske naseobine postale su skoro ekskluzivnim oblikom romskog naseljavanja hrvatskih gradova.

Samostojeće se romske naseobine pojavljuju pretežno u gradovima gdje su zabilježene i romske naseobine po

prije oblikovanim gradskim dijelovima. Na popisu poznatijih su: Capraške Poljane u Sisku; Palanjek u Sisku; Radićeva ulica u Kutini; lokalitet u Varaždinu; naselje Žlebic u Koprivnici; naselja Rujevica i Mihaćeva Draga u Rijeci; naselje kod Barutane u Delnicama; naselja Glogovica i "Josip Rimac" u Slavonskom Brodu; naselje "Kod Pravoslavne crkve" u Belom Manastiru. Po pravilu, to su i tvorbe u skupini najbrojnijih.

1.5. Konvencionalna gradska naselja. Njihovo je glavno obilježje činjenica da ih Romi **nisu** aktivno oblikovali. **Nisu oblikovali ni naselje, ni kuće gdje žive.** I naselja i kuće nastali su tijekom gradske evolucije u kojoj Romi nisu bili prisutni. U jednom posebnom razdoblju romski su stanovnici uselili u ta naselja i kuće i tamo stekli adrese stalnih prebivališta. Reprezentativni primjer te skupine je naselje **Vodnjan** u Istri. Tamo se omanja romska skupina uselila u napuštene kuće gdje su do kraja četrdesetih godina 20. stoljeća živjeli Talijani i Hrvati koji su, nakon Drugog svjetskog rata, izabrali biti talijanskim državljanima. Nisu Romi bili, dakako, jedinom skupinom što je zauzela napuštene kuće. Uklopljeni su u veći migracijski kontingent. Terenska izvješća pokazuju da su, u naznačenu okviru, Romi oblikovali socijalni opstanak na predlošku što ga rabe i druge skupine. Primjerice, srodna im je struktura obitelji, profesionalni stilovi, mjerila osobnog i naseljskog dobrobitka, radne aspiracije, teritorijalno ponašanje. Zato se na njih i ne projicira stereotipična predodžba o Romima kao o skupini čiji je način života nespojiv s konvencionalnim stilovima gradskog/građanskog života u hrvatskim gradovima. Anketna izvješća iz romskih dijelova gradskih naselja, gdje su usahle tendencije oblikovanja samostojećeg naselja, pokazuju da su u njima romske aspiracije **najsrodnije** aspiracijama na kojima temelje socijalni opstanak Romi nastanjeni u Vodnjanu i sličnim naseljima.

1.6. "Crne rupe". Usporedi li se higijenska, komunalna i graditeljska kakvoća romskih naselja u cijelosti s naseljima gdje žive drugi hrvatski stanovnici, lako je uvidjeti da se samo mali broj romskih naselja može uspješno odhrvati dodjeli toga nevesela naslova. Ipak, u "ponudi" s malo preljeva sivoga i crnoga moguće je odvojiti i neke ekstremne primjere. Koliko je vidljivo, njih je više na vangradskom/seoskom području. Ali se mogu naći i na gradskom području. Po podacima s kojima raspolažemo, više je takvih primjera. To su: skupina romskih kuća u Popovači, blizu sajmišta; skupina romskih kuća u Orlovcu u Karlovcu; romska skupina u Svetom Đurđu; romska skupina na lokalitetu Vučja jama u Brodu na Kupi; romska skupina u Slatini u naselju Kozice; romska skupina u naselju Glogovica u Slavonskom

Brodu. Nije uočljivo pravilo koje bi omogućilo specifičnu zajedničku definiciju spomenutih mjesta. Tek je pripomenuti da su posrijedi tvorevine uglavnom na rubnim gradskim područjima. Njihovo "crnilo" određuju dvije osnovne činjenice: odsutnost tehničke i komunalne infrastrukture, potpuna ili djelomična (na raspolaganju je, uglavnom, električna struja) te izrazito slab materijal od kojega su načinjene nastambe (lim, karton, drvo, autoprikolice, najlon). Koliko je vidljivo na takvim mjestima nema većih romskih skupina. Ali ta činjenica nije posebno utješna. Nije u osnovi netočna tvrdnja kako je posrijedi naseljska praksa **konvencionalna u beskućništvu**.

2. Romske naseobine na seoskom području. Već smo prije upozorili: strukturno promatrano nema dostatna razloga očekivati naseobinske tipove kakvih nema na gradskom području. Glavna razlika posljedica je, kao i prije, različita položaja, udaljenosti i "genetičkih" odrednica naselja. Tim je okvirom, svakako, stavljena u izgled i stanovišta ruralizacija načina života. No, podsjećamo, ona se očituje u naseljskoj zbilji koja je, zahvaljujući višestrukim redukcijama uvjeta i stilova, uglavnom otporna na dublju diferencijaciju po shemi urbano - ruralno. Ruralizacija je svedena na ograničene i rubne tragove.

2.1. Male skupine kuća ili pojedinačne kuće. Vidljive su na područjima mnogih općina. Primjerice, u naselju Svinjarec, u općini Dubrava; u naselju Brezine, općina Farkaševac; u naselju Pulska, općina Luka; u naseljima Donja Kupčina, Lijevo Sredičko, Dvoranci, Topolovec Pisarovinski; u Lesovcu, općina Šandrovac, u Dežanovcu iz istoimene općine; u naselju Ivanska iz istoimene općine; u naselju Domankuš iz općine Rovišće; u naselju Narta iz općine Štefanje; Konjsko Brdo, općina Perušić; Popovac; pa u naseljima Kneževi Vinogradi; Đevrske; Hlapčina; Štrukovec; Sveta Marija i drugdje. Posrijedi su ili jedinične kuće ili manje skupine kuća u postojećim seoskim naseljima. Kao ni na gradskom području nisu to ni ovdje tvorbe koje bi imale biti, zbog svojih obilježja, posebnim fenomenima. Jednostavno, dio su konvencionalnog variranja zbilje seoskih naselja na pojedinim regionalnim područjima. Veći socijalni nadzor, svojstven malim naseljima, svakako utječe na smanjenje stupnja vjerojatnoće rasutog romskog naseljavanja malih naselja. Ali nabrojani primjeri, gdje je njihova prisutnost zabilježena, dopuštaju stav po kojemu je demografsko iscrpljivanje tih naselja oslabilo i mehaniku socijalnog nadzora pa su ona skupinama s doseljeničkim namjerama otvorenija nego što se uobičajeno drži. Budući da je takvih skupina malo "provjera" je rijetka pa i ne može presudno promijeniti uvriježeni način opažanja.

2.2. Naseljske tvorbe nastale zauzimanjem kuća prvotno izgrađenih za druge svrhe. U raspoloživoj dokumentaciji nismo mogli odvojiti tipične primjere. Razložno je pretpostaviti da primjera ima, ali su nezabilježeni. U više naselja na različitim hrvatskim područjima uočene su i skupine Roma koji su zauzeli prije napuštene stambene kuće. Po pravilu, njihovo je građevno stanje problematično pa se i ne može reći da su za stambenu uporabu. Strogo uzevši, one se ne uklapaju potpuno u ovu skupinu. Ali se ipak može reći da je posrijedi zauzimanje kuća predviđenih za drugu namjenu, točnije: za rušenje. Gdje je bilo moguće Romi su ih "zauzeli".

2.3. Romski ulomci u seoskim naseljima. Takvi su primjeri zabilježeni u manjem broju naselja. Primjerice u naselju Karlovec Ludbreški; naselju Lučice, na području grada Delnica; naselje Pribislavec, na području grada Čakovca; naselje Goričan na području općine Goričan; naselje Tenja (poznato još pod imenom Velika Bara ili Šangaj). Zacijelo ih je još no raspoloživa dokumentacija ograničena je, uglavnom, na ponuđene primjere. Relativno skroman broj dopušta hipotezu kako je Romima taj predložak teritorijalnog ponašanja **manje pogodan**. Zacijelo, glavni razlog leži u činjenici da romski graditelji, po pravilu, grade, pa ma što to značilo, na tuđem zemljištu, najprije, općinskom ili gradskom, a tek potom i na privatnom. U seoskim naseljima, između pojedinih dijelova, takvih je, "ničijih", komada jednostavno manje. Napose površinom većih, pogodnih za građenje romske ulice ili većeg susjedstva. "Interpolacije" pojedinačnih kuća, ili manjih skupina kuća, su lakše. Podatci pokazuju da je takvih naselja gdje su one zabilježene više. "Ugradba" većih romskih dijelova u naselje, naprotiv, u skiciranim je okolnostima puno teobnija. Prije izneseni podatci o analognom tipu na gradskom području pokazuju da je gradsko područje za taj tip teritorijalnog ponašanja pogodnije. Veća je, "ponuda" "ničijeg"/gradskog zemljišta, a ni neformalna socijalna kontrola nije čvrsta.

2.4. Samostojeće romske naseobine na seoskom području. Na temelju uvida iznesenih u prethodećem ulomku razložno je pretpostaviti kako je tendencija oblikovanju samostojećeg naselja **najsnažnija** u teritorijalnom ponašanju romskih skupina na seoskom području. Ona je snažna, vidjelo se, i na gradskom području. Za to se, po pravilu, koriste oni gradski rubovi koji su na okomitoj ljestvici poželjnosti izrazito nisko. Zapravo su **sociofugalni**. Na seoskom području odabir mjesta za zasnutak samostojećih naselja nije tako izrazito svezan s njihovom sociofugalnošću koliko na gradskom. Drukčije rečeno, njima se ne

može izravno dopisati pridjev “odbojna” ili “rizična” kao što se može gradskim. No, na drugoj strani, već prije skicirana shema gospodarskog ponašanja Roma pokazuje da se ni na seoskom području oni neće odveć udaljavati od njima važnih deponija, napose industrijske opreme, te prometnica pogodnih za raznolike “inicijative”, u rasponu od prigodne razmjene do prosjačenja.

Orijentirajući primjeri su naselje Gračanica; naselje u općini Velika Ludina; Puškarići pokraj Ogulina; Gornje Selo pokraj Oštarija; Strmec Podravski; Sveti Đurđ; Karlovec Ludbreški; Omišalj, na otoku Krku; Brod na Kupi; Donja Dobra; Čandrište; Pitomača; Lončarevo; Piškovec; Kuršanec; Palanjak; Bistrinci; Bolman; Sitnice; Parag I i Parag II, blizu naselja Trnovec (uz granicu sa Slovenijom); Držimurec; Kotoriba i druga. Anketarski uvidi otkrivaju kako su u tim naseljima i predlošci oblikovanja naselja i infrastrukturne teškoće srodni onima u naseljima na gradskom području. Ali, pri tomu, treba računati s općenitom prednošću koju, u usporedbi sa seoskim naseljima, imaju gradska. To su veće mogućnosti uporabe tehničke, socijalne i komunalne infrastrukture. Uzme li se u obzir ta, **kontekstualna**, varijabla, onda se životni uvjeti u ovoj skupini naselja pokazuju, uglavnom, u tamnosivom odsječku spektra.

2.5. Konvencionalna romska seoska naselja. Raspoloživi podatci pokazuju da ih, za pravo, i nema. Ipak, nije bez temelja upozoriti na naselja na području Vukovarsko-srijemske županije. U njima je romsko seosko stanovništvo najmanje udaljeno od konvencionalnih životnih uvjeta osrednje uređenog sela.

2.6. “Crne rupe”. Kada bi se “tvrdo” sastavljala bilanca životnih uvjeta po seoskim romskim naseljima konkurencija za članstvo u toj tužnoj skupini bila bi i više nego oštra. Ipak, moguće je odvojiti nekoliko posve rubnih primjera. Po našoj ocjeni, to su: Strmec Podravski i Donja Dubrava. U Strmecu Podravskom tlo je pretežno močvarno. Raspoloživa dokumentacija pokazuje da je na maloj površini izgrađen veći broj “kuća”: 19 zidanih i 45 koliba. U naselju je struja, ali je voda problematične kakvoće, jer se crpi izravno iz močvare.

Naselje Donja Dubrava nalazi se između nasipa i korita rijeke Drave, na granici između Međimurske i Koprivničko-križevačke županije. Područje je vodoplavno pa je svaka promjena vodostaja rijeke Drave rizična. U naselju je telefon, ali nema ni struje ni vode. Premda je ukupni broj “objekata” relativno mali, po prilici 15, ta činjenica ne smanjuje nelagodu: naselje je, jednostavno, neodrživo.

Nije pogrešno u ovu skupinu uvrstiti i omanje romske cjeline pokraj Broda na Kupi. Zabilježene su tri a ni na jednoj nema osnovne tehničke infrastrukture (struja, voda). K tomu, jedno od ta tri "naselja" izgrađeno je od "kartonskih baraka", dakle, od materijala koji se klasično pojavljuje u favellama ente kakvoće ako se, uopće, o favellama i može govoriti rabeći riječ kakvoća.

Ponovimo, odabrana su tri primjera koja su na listi crnjaka jednostavno potpunije crni. Njihovo odvajanje ne implicira da nespomenuti primjeri zaslužuju svjetlije pridjeve.

Veličina

U skiciranju veličine mjerodavne su četiri osnovne skupine razlikovane u prije izloženoj tipologijskoj shemi. To su naseobine nastale kao dijelovi/ulomci gradskih i seoskih naselja, te samostojeća naselja. Ostale skupine su, veličinski promatrane, rubne. Orijentirajući podatka u raspravi o veličini je **broj stanovnika**. U prigodnoj dokumentaciji mogu se naći i podatci o površinama, no, nažalost nesusstavnici. Zato ih nećemo rabiti. Dodati je da su i podatci o broju stanovnika temeljeni, pretežno, na procjenama.

Po pravilu, romske naseobine na gradskom području, u sklopu drugih gradskih dijelova, ili samostojeće, po broju stanovnika su **najveće**. No, na drugoj strani, promatraju li se apsolutne veličine, izlazi na vidjelo **slika malih/omanjih** tvorevina. Među vršne brojeve treba ubrojiti procijenjeni broj stanovnika u zagrebačkom naselju Ferensčica, gdje je približno 1050. U Slavonskom Brodu, u romskom naselju "Josip Rimac", procijenjeni je broj 1150 Roma. U sisačkom naselju Capraške Poljane procijenjeni je broj 600 Roma. U Kutini procjena ukazuje na 650 Roma. U ostalim gradskim naseobinama procjene upućuju na skromnije brojeve, u rasponu od 100 – 450 stanovnika. U manjim gradovima broj je, nerijetko, i manji od 100.

Zašto je važan izneseni skup podataka? On, općenito, ukazuje na **malobrojnost** romskih gradskih naseobina. Drukčije rečeno, u oblikovanju socijalnih odnosa između sudionika raznolika podrijetla Romi ne mogu konkurirati pouzdajući se u statističku veličinu. Tako mala naselja teško da mogu zadobiti naslov: krucijalni slučaj, ili koji srodan, s pomoć kojih se dobiva bolji položaj na ljestvici prioriteta u programima komunalne obnove. Sveže li se s tim i prije skicirani uvid u profesionalnu i gospodarsku osnovu takvih naselja, nije teško predvidjeti s kolikim mizernim izgledima takva naselja sudjeluju u natjecanjima gradskih sudionika na povoljniju budućnost. Zato je posve predvidljivo da će romski dijelovi u sklopu većih gradskih

naselja **imati bolje izglede**. Na njihovu korist, premda, dakako, ograničeno, radi dotična gradska jedinica lokalne samouprave, tamo gdje je ustanovljena, ili šira lokalna lobiistička mreža, koja, po izravnoj teritorijalnoj nuždi, uzimlje u obzir i njihove, romske, potrebe.

Romske naseobine na seoskom području su, u usporedbi s gradskim, **manje**. Na popisu važnih brojeva su Gračanica, s 270 stanovnika; Strmec Podravski s 420 stanovnika; Kuršanec sa 700 stanovnika; Parag I i Parag II s, ukupno, 900 stanovnika; Bistrinci s 500 stanovnika, Piškovec sa 700 stanovnika. Raspon u kojemu je većina naselja, približno je, 100 – 700 stanovnika. Naselja s više od 700 stanovnika, vidjelo se, vrlo su rijetka. Pak, naselja s manje od 100 stanovnika ima nekoliko, ali je, u ukupnoj razdobi, njihov broj relativno skroman. Posrijedi su, dakle, **mala i vrlo mala naselja**. Promatraju li se iz socijalnoekološkijske perspektive i više je nego očito da je njihova veličina **sama po sebi** – ograničenjem. Ona su, jednostavno, odveć mala za uspješni i autonomni nadzor vlastita razvitka. Tomu treba dodati još dvije činjenice. Prva je notorna: po svim mjerodavnim hrvatskim istraživanjima **seosko je područje “prostor iza”** (vidjeti Štambuk, Rogić, Mišetić, 2002.), dakle, kao cjelina ima otežani pristup razvitku (ako ga uopće ima). Druga činjenica je, već prije spominjana profesionalna i gospodarska (in)kompetencija romske skupine, napose na selu. Ona je, jednostavno rečeno, nikakva. Zato je malo vjerojatno da će se ta naselja, premda je u njima jasno vidljiva težnja odvajanju u posebne cjeline, **kao samostalne tvorbe dugoročno moći održavati**. Programi higijenzacije i sređivanja osnovnih životnih uvjeta imat će, uglavnom, prigodne i ograničene učinke.

Infrastruktura u romskim naseobinama

Za raspravu o kakvoći komunalne i socijalne infrastrukture u romskim naseobinama držimo korisnima podatke iznesene u idućoj tablici.

Tablica 2.
Ocjena kakvoće naseolske
infrastrukture

Infrastruktura	Ocjene po županijama u %								
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	39,3	8,0	52,7	21,9	9,4	68,8	12,5	7,5	80,0
Vodovod	36,6	7,1	56,3	33,3	16,7	50,0	13,8	5,0	81,3
Kanalizacija	34,8	8,9	56,3	2,1	12,5	85,4	2,5	3,8	93,8
Telefonska mreža	49,1	18,8	32,1	46,9	30,2	22,9	47,5	30,0	22,5

Tablica 2.
(nastavak)

Uređeni nogostupi	31,3	19,6	49,1	,0	13,5	86,5	,0	17,5	82,5
Asfaltirane ulice	30,4	19,6	50,0	1,0	4,2	94,8	,0	15,0	85,0
Trgovina prehrambenim proizvodima	55,4	14,3	30,4	20,8	26,0	53,1	26,3	37,5	36,3
Specijalizirane trgovine	44,1	30,6	25,2	38,5	37,5	24,0	42,5	40,0	17,5
Dječji vrtić	49,1	12,5	38,4	9,4	20,8	69,8	18,8	36,3	45,0
Osnovna škola	52,7	9,8	37,5	21,9	13,5	64,6	25,0	31,3	43,8
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,5	8,9	45,5	19,8	18,8	61,5	27,5	21,3	51,3
Društveni dom	39,3	26,8	33,9	7,3	30,2	62,5	22,5	51,3	26,3
Otvaranje radnih mjesta	5,4	11,6	83,0	3,2	10,8	86,0	5,2	14,3	80,5
Uređeno naselje	19,6	17,9	62,5	1,1	15,8	83,2	,0	11,3	88,8
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	52,7	19,6	27,7	42,7	33,3	24,0	26,3	42,5	31,3
Groblje	64,3	20,5	15,2	66,7	17,7	15,6	67,5	17,5	15,0
Postaja javnog prijevoza	58,9	8,9	32,1	38,5	24,0	37,5	21,3	30,0	48,8
Organizirani odvoz smeća	50,9	7,1	42,0	57,3	15,6	27,1	22,5	25,0	52,5

Ocjene po županijama u %

Infrastruktura	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	21,1	11,1	67,8	33,0	3,0	64,0	46,0	5,0	49,0
Vodovod	18,9	8,9	72,2	29,0	5,0	66,0	24,0	10,0	66,0
Kanalizacija	3,3	4,4	92,2	4,0	1,0	95,0	17,0	18,0	65,0
Telefonska mreža	25,6	28,9	45,6	29,0	21,0	50,0	39,0	26,0	35,0
Uređeni nogostupi	6,7	26,7	66,7	5,0	27,0	68,0	19,0	24,0	57,0
Asfaltirane ulice	5,6	13,3	81,1	14,1	11,1	74,7	18,0	19,0	63,0
Trgovina prehrambenim proizvodima	28,9	18,9	52,2	42,0	22,0	36,0	26,0	24,0	50,0
Specijalizirane trgovine	38,9	45,6	15,6	52,0	36,0	12,0	49,0	31,0	20,0
Dječji vrtić	15,6	15,6	68,9	11,0	23,0	66,0	16,0	26,0	58,0
Osnovna škola	24,4	26,7	48,9	12,0	15,0	73,0	36,0	21,0	43,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	18,9	12,2	68,9	9,0	12,0	79,0	17,0	17,0	66,0
Društveni dom	21,1	30,0	48,9	15,0	22,0	63,0	21,0	30,0	49,0
Otvaranje radnih mjesta	1,1	10,0	88,9	3,0	,0	97,0	1,0	4,0	95,0
Uređeno naselje	,0	12,2	87,8	,0	2,0	98,0	9,0	19,0	72,0
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	13,3	27,8	58,9	35,0	21,0	44,0	57,0	12,0	31,0
Groblje	22,7	35,2	42,0	59,0	17,0	24,0	58,0	17,0	25,0
Postaja javnog prijevoza	28,9	33,3	37,8	15,0	15,0	70,0	33,0	19,0	48,0
Organizirani odvoz smeća	31,1	21,1	47,8	36,0	14,0	50,0	40,0	14,0	46,0

Tablica 2.
(nastavak)

Infrastruktura	Ocjene po županijama u %											
	Istarska			Međimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno	Nije problem	Donekle važno	Izrazito važno
Električna struja	59,8	6,2	34,0	20,0	11,6	68,4	29,3	18,7	52,0	30,7	9,0	60,3
Vodovod	59,8	4,1	36,1	10,6	8,3	81,0	37,3	10,7	52,0	27,2	8,4	64,4
Kanalizacija	52,6	9,3	38,1	2,8	9,7	87,6	5,3	,0	94,7	13,2	8,1	78,7
Telefonska mreža	44,3	34,0	21,6	32,6	26,0	41,4	46,7	8,0	45,3	39,1	25,1	35,9
Uređeni nogostupi	58,8	23,7	17,5	9,3	29,6	61,1	2,7	9,3	88,0	14,9	22,6	62,5
Asfaltirane ulice	61,7	17,0	21,3	12,0	20,8	67,1	2,7	4,0	93,3	16,4	15,0	68,6
Trgovina prehrambenim proizvodima	66,7	11,5	21,9	39,4	21,3	39,4	26,7	29,3	44,0	37,9	22,1	40,0
Specijalizirane trgovine	74,0	18,8	7,3	46,8	27,3	25,9	56,0	24,0	20,0	48,8	31,6	19,6
Dječji vrtić	53,6	21,6	24,7	20,0	18,1	61,9	22,7	25,3	52,0	24,0	21,2	54,7
Osnovna škola	57,3	11,5	31,3	29,6	18,5	51,9	45,3	25,3	29,3	33,5	18,5	48,0
Zdravstveni dom ili ambulanta	45,8	9,4	44,8	19,0	14,4	66,7	48,0	18,7	33,3	26,5	14,4	59,1
Društveni dom	49,5	29,9	20,6	25,5	38,9	35,6	26,7	22,7	50,7	25,6	32,0	42,4
Otvaranje radnih mjesta	12,5	9,4	78,1	6,9	11,1	81,9	6,9	6,9	86,1	5,2	8,9	85,9
Uređeno naselje	35,4	32,3	32,3	1,9	19,4	78,7	2,7	6,7	90,7	7,5	16,0	76,5
Vjerska institucija (crkva, džamija i sl.)	42,7	13,5	43,8	28,8	30,2	40,9	52,0	20,0	28,0	38,1	24,8	37,1
Groblje	42,3	10,3	47,4	67,1	17,1	15,7	74,7	13,3	12,0	59,0	18,3	22,7
Postaja javnog prijevoza	51,5	23,7	24,7	31,6	26,5	41,9	44,0	18,7	37,3	35,8	22,3	42,0
Organizirani odvoz smeća	52,6	22,7	24,7	24,7	11,6	63,7	37,3	17,3	45,3	37,9	15,5	46,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nekoliko je činjenica iznesenih na tablici poučno.

(a) Promatra li se anketirani uzorak u cjelini, vidi se kako je uvjerljivo najmanji udio anketiranih izjavio da **radna mjesta i ukupna uređenost naselja** nisu problem. Takvih je (zanemarljivih) nekoliko postotaka. Na drugoj strani, uvjerljivo je najviše onih koji ističu da su upravo množenje radnih mjesta i uređivanje naselja izrazito važni. Takvih je 85,9% i 76,5%. Sličan položaj spomenuti prioriteta imaju i u županijskim razdiobama. Dopusšteno je zaključiti da u anketiranim naseljima postoji **socijalni potencijal** na temelju kojega bi se mogla oblikovati dugoročnija i stabilnija mobilizacija stanovnika romskih naselja. Toj mogućnosti stoji nasuprot nekoliko nezanemarljivih čimbenika; na neke smo prije upozorili. Nije, dakle, samo na temelju iznesena nalaza dopušteno “skočiti” u optimisti-

čni zaključak, pa ustvrditi kako se spomenuti potencijal može linearno aktivirati. U tom se pogledu važnom pokazuju lokalne razvojne politike. Koliko su, pak, jedinice lokalne samouprave, gdje su romska naselja, sposobna uopće za takvo što, posebno je pitanje izvan okvira ove analize. Upozorimo da s oblikovanjem takve politike imaju nemalih teškoća i gradovi veličine Siska, a nekmoli manje jedinice s pretežno seoskom mrežom naselja.

(b) Od tri mreže osnovne komunalne infrastrukture (elektrika, vodovod, kanalizacija), najveća je suglasnost u pogledu na **kanalizaciju**. Samo su 13,2% anketirana izjavila kako ona nije problem, a, čak, 79% kako je jako važna za daljnje uređivanje naselja. S kanalizacijom, poznato je, “kubure” mnoga hrvatska naselja. Ona se, u usporedbi s drugim spomenutim mrežama, **gradi najsporije**. Na drugoj strani, nemali broj hrvatskih stambenih adresa koristi, u nedostatku kanalizacijske mreže, septične jame. Nije vidljivo zašto bi, uzme li se u obzor ta mogućnost, manjak kanalizacije bio u romskim naseljima tako dramatičan. Prije će biti da takva reakcija implicira i očekivanje da se netko drugi skrbi i za ona poboljšanja koja romski stanovnici mogu obaviti sami. Među njima je, graditeljske prakse neromskog stanovništva, uostalom, na to jasno upućuju, i gradnja septične jame. Pak, ostale dvije mreže su u nešto boljem stanju. Skoro jedna trećina upitanih, 30,7% izjavila je kako električna struja nije problem u naselju. Na drugoj strani, čak 60,3% tvrdi kako je ona jako važan prioritet u uređivanju naselja. Na veličinu toga postotka, osim zbiljskih prilika, zacijelo utječe i činjenica da je u više naselja električna mreža razvedena, ali da romski potrošači nisu pripravnici / ne mogu plaćati potrošenu struju, pa su “žrtve” kaznenog iskopčavanja. Raspoloživa urbanistička dokumentacija pokazuje da je električna energija pristupačna u većini romskih naselja.

S obzirom na osnovne predloške komunalnog opremanja, prisutne u hrvatskoj urbanizaciji, razložno je očekivati da će postotni udio anketiranih koji su zadovoljni vodovodnom mrežom u naselju biti manji od postotnog udjela zadovoljnih električnom mrežom. Nalaz pokazuje da je tome tako. Manje (premda samo neznatno manje), 27,2% anketirana ustvrdila su kako vodovodna mreža nije problem u naselju. Na drugoj strani, približno 65% tvrdi kako je ona u naselju jako potrebna i važna. Postotak ukazuje na jasno zaostajanje romskih naselja. Na istu činjenicu ukazuje i raspoloživa urbanistička dokumentacija.

(c) Tri osnovne ustanove socijalne infrastrukture: dječji vrtić, osnovna škola i zdravstvena ustanova nisu problem za 24 - 33% anketiranih. Približno toliki je i udio

anketiranih koji to tvrde za struju i vodu. No, na drugoj strani, znatno je **manje** onih koji ističu njihovu važnost i hitnost izgradnje. Takvih je 48 – 59%. Prvi postotak (48%) odnosi se na osnovnu školu. Zaključiti je kako je ta mreža nešto “bliža” i romskim naseljima. No postotak koji se odnosi na zdravstvenu ustanovu (59%) i na dječji vrtić (55%) indicira da su prilike u tom pogledu, blago rečeno, substandardne. Odvojimo li donekle mrežu osnovnih škola, ostale mreže socijalne infrastrukture, dakle, posve su neprimjerene potrebama.

(d) Uređeni pločnici, asfaltirane ulice, i slične poboljšice, nije netočno reći, **na samom su početku**. Uočiti je da je njihov manjak vidljiv ne samo u seoskim naseljima, gdje je, konvencionalno, i vjerojatniji, nego i u gradskim.

(e) Telefonska mreža nije izvorom problema za, približno, 40% anketiranih. Javni prijevoz nije problem za, približno, 36% anketiranih. Premda i jedan i drugi podatak ukazuju, kao, uostalom i drugi, prije spomenuti, na očitu substandardnost, vidljivo je da “mekši” oblici tehničkih usluga, s manje obvezujućih investicija u glomaznu i skupu opremu, lakše prodiru u romska naselja. Na isti zaključak upućuje i udio anketiranih zadovoljnih organiziranim odvozom smeća.

(f) Atlasu crnih posebno dobro pristaju i podatci o nekoliko ostalih komunalnih uređaja. Odgovori anketiranih sugeriraju kako anketirani najmanje teškoća imaju sa – smrcu. S mjestom ukopa najmanje anketiranih “ima problema”. Slično je i s mjestima za susret s Bogom. Očito je da je onostrana perspektiva stanovnika romskih naselja nešto svjetlija nego ovostrana.

(g) Promatrana u cijelosti, dakle, romska su naselja u predodžbi anketiranih, **u infrastrukturi izrazito substandardna**. Svakako da su u tom pogledu neka gradska naselja bolja. Ali sama “gradskost” još ne jamči i bolju kvalitetu infrastrukture. Veće su razlike uočljive između naselja na pojedinim županijskim područjima. U skupini, općenito promatrano, boljih županija su Istarska, Osječko-baranjska i područje Grada Zagreba. No, unatoč tim, na pojedinim sektorima opremanja i izrazitim razlikama, zaključak kako su romska naselja po substandardnosti ekstremni rub, posve je nadmoćan. U osnovi, na djelu je jednostavan paradoks. On se shematično može formulirati ovako: **koliko su naselja po podrijetlu manje romska toliko je vjerojatnije da će biti bolje opremljena**. Na spomenuta tri područja takvih je naselja nešto više pa je i ukupna slika opremljenosti s nešto manje crnih/sivih tonova.

Predodžba o poželjnom naselju

Posve precizna predodžba, poznato je, u istraživanjima ove vrsti, dakle temeljenima na anketnom postupku, obično izmakne. Nije posrijedi samo skučenost metodologijskog okvira. Nego i jednostavna činjenica da množina anketiranih nije sposobna jasnije odrediti mnoge važnije teritorijalne aspiracije. Ta tvrdnja ne pogađa samo romsku skupinu nego i druge skupine prisutne po hrvatskim naseljima. Unatoč tomu, moguće je ponuditi neke osnovne obrise predodžbe o poželjnom naselju. Obrisi su reducirani na nekoliko **orijentirajućih** želja i zamisli. Takve, kakve jesu, nisu, dakako, uporabljive kao dovršeni nacrti djelovanja. Ali, nedvojbeno, pridonose jasnijem razgraničenju između pojedinih mogućnosti koje definiraju akcijsku podlogu programa obnove i revitalizacije naselja.

Tablica 3.
Karakteristična obilježja načina života u naselju

Glavni pridjev naselja. Za njegovu identifikaciju korisno je razmotriti razdiobu podatka na idućoj tablici.

Obilježje	Županija u %								
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	23,1	33,7	43,3	31,8	43,5	24,7	29,9	35,8	34,3
Ugroženost života zagadenim okolišem	30,9	16,4	52,7	1,0	15,6	83,3	5,1	8,9	86,1
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	51,4	21,9	26,7	58,2	32,9	8,9	56,8	27,0	16,2
Siguran svakodnevni život	29,7	30,6	39,6	19,4	35,5	45,2	13,9	46,8	39,2
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	25,2	31,8	43,0	20,5	46,6	33,0	16,0	36,0	48,0

Obilježje	Županija u %								
	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	3,8	28,2	67,9	26,6	40,4	33,0	29,3	34,8	35,9
Ugroženost života zagadenim okolišem	13,7	27,4	58,9	5,3	14,7	80,0	23,2	31,6	45,3
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	81,8	7,8	10,4	59,1	20,4	20,4	57,6	21,7	20,7
Siguran svakodnevni život	39,2	22,8	38,0	10,3	41,2	48,5	13,0	37,0	50,0
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	33,3	24,0	42,7	22,6	25,8	51,6	18,0	31,5	50,6

Tablica 3.
(nastavak)

Obilježje	Županija u %											
	Istarska			Medimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	5,7	31,0	63,2	27,2	42,8	30,0	32,3	38,5	29,2	23,6	37,2	39,2
Ugroženost života zagađenim okolišem	32,3	39,8	28,0	12,2	18,3	69,5	9,6	28,8	61,6	15,0	21,7	63,3
Mogućnost da osoba za kratko vrijeme stekne dobar standard	42,2	16,7	41,1	48,9	22,8	28,3	50,8	33,3	15,9	55,2	22,4	22,4
Siguran svakodnevni život	7,7	38,5	53,8	17,8	28,7	53,5	8,2	26,0	65,8	17,9	33,6	48,5
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	17,0	33,0	50,0	20,6	26,9	52,6	15,6	35,9	48,4	21,0	31,7	47,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Pređočeni podatci pokazuju da je uvjerljiva većina anketiranih suglasna kako je glavno razlikovno obilježje naselja gdje žive – **životna ugroženost** njihovih žitelja. U tome se potpuno slaže više od 60% anketiranih, a dodatnih 20% drži ugrozu “donekle” prisutnom. Na drugoj strani, samo 15% anketiranih ocjenjuje kako rizičnost nije obilježjem života u naselju gdje žive. Izvor rizičnosti adresiran je najviše na **zagađeni okoliš**. Tom se složenicom obuhvaća više činjenica u rasponu od kaotičnih komunalnih prilika do činjenice da su mnoga romska naselja nastala blizu većih industrijskih zagađivača ili većih smetlišta, u kojima mnogi Romi vide važan “resurs”. Isto tako, uvjerljiva se većina slaže da se u takvim naseljima ne može računati s brzim životnim uspjesima, napose ne s brzinom u poboljšavanju životnih prilika i dobrobitaka. Drukčije rečeno, u iskustvu samih Roma njihova su naselja po zdravlje i život opasna mjesta gdje **samo manjina** vjeruje kako ima izgleda brzo srediti životne prilike sukladno vlastitim željama.

Ali, približno 50% anketiranih drži kako je i u takvu, ne osobito očaravajućem okviru, mogućnost sigurna svakodnevna života “izrazita”; kao i mogućnost da se živi po vlastitom izboru. Oba nalaza treba čitati svezano. Njihovo točnije značenje bolje se pojašnjava stave li se izjave u kontekst endemskog siromaštva i oskudne pismenosti koja je u takvim tvorbama, podatci pokazuju, nadmoćna. U takvu kontekstu spomenute izjave upućuju na jednu vrst **socijalne autarkije** koja prožima odnos spram naselja. Naselja su, drže anketirani, rizična, opasna, i, uglavnom, kaotična. Ali, na drugoj strani, u toj **socijalnoj izolaciji** svakodnev-

ni se život relativno uspješno nadzire i živi s najmanje izvanjskih prisila. Budući da bi eventualne izvanjske prisile ciljale na promjene i ekološkijskih konfiguracija i tehničkih sklopova i stilova rentiranja bijede o njima se, nedvojbeno opravdano iz perspektive anketiranih, misli **i kao o granicama** do sada oblikovane životne autonomije. Privrženost naselju, unatoč negativnom glavnom pridjevu, nije zato mala. Paradoksalno, mala bijeda porobljuje. Ali velika, izgleda – oslobađa.

Tablica 4.
 Kakvo naselje Romi žele?

Kakvo naselje? Razdioba odgovora vidljiva u tablici 4., jasno nagovješćuje raspored glavnih želja.

Obilježja naselja	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uređeno i čisto naselje s lijepim pročeljima/fasadama...	31,3	50,0	42,6	17,8	33,0	17,0	1,0	52,5	58,7	35,3
Naselje opremljeno komunalnom infrastrukturom (plin, struja, voda, kanalizacija...)	6,3	26,1	35,0	26,6	12,0	18,0	1,0	23,5	14,7	18,2
Naselje s uređenom prometnom infrastrukturom	3,6	31,3	22,5	28,9	10,0	17,0	,0	24,5	28,1	18,5
Naselje s raznovrsnom socijalnom infrastrukturom (škole, vrtići, igrališta, kulturne ustanove...)	1,8	7,2	6,3	6,7	4,0	4,0	,0	15,2	5,3	6,7
Urbanizirano naselje (građevinske dozvole)	0,9	1,0	5,1	7,8	1,0	6,0	,0	1,9	5,4	2,9
Seoski tip naselja	0,9	,0	1,3	,0	,0	2,0	,0	4,6	,0	1,4
Naselje kao i druga “neromska” naselja, ništa posebno	43,8	29,2	26,3	27,8	42,0	40,0	32,7	18,4	21,3	30,3
Velika, grupirana naselja	4,5	,0	1,3	,0	1,0	,0	3,1	3,2	,0	1,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

U predočenoj razdiobi dvije su skupine uočljivo veće od drugih: skupina anketiranih koja sanja o uređenu/čistu naselju i skupina anketiranih koja želi naselje “ništa posebno”, slično drugim “neromskim” naseljima. Promatraju li se na značenjskoj razini nije pogrešno pretpostaviti kako anketirani ta dva odgovora drže povezanim. Predodžba o poželjnom naselju, dakle, izravno se naslanja na **čistoću i srodne ekološkijske pridjeve** i na **ne/romsku razliku**, točnije, na sličnost romskog naselja s drugim, ne/romskim naseljima. Moguću zabunu ovdje može izazvati uporaba riječi: romska i ne/romska naselja. U ovom odjeljku one ne označuju specifične odrednice neodvojive od etničkog ili socio-kulturnog identiteta. Označuju, naprotiv, razlike

između naselja komunalno i gospodarskih “normalnih” i naselja komunalno i gospodarski substandardnih, koje se u istraživanju operativno kvalificiraju romskim. Aspiracijsko posezanje anketiranih za “neromskim” naseljima, dakle, upućuje na želju anketiranih za otresanjem sve one tužne/sive naseljske zapuštenosti. Središnja naseljska aspiracija anketiranih može se, ukratko, razumjeti kao želja za naseljem-koje-je-kao-svako-drugo. Ono time ne prestaje biti romskim u pogledu na odrednice romskog identiteta. Nego prestaje biti romskim po brisanju konfiguracije zapuštenosti.

Tim se iskazom ne briše i uvid iznesen u prethodećem ulomku. Silnice socijalne autarkije i dalje su na snazi. Ali se naseljski okvir njihova funkcioniranja premješta jednostavno prema životno i komunalno manje opasnom/rizičnom mjestu. Samo koliko je ono u tom pogledu “manje” toliko je sličnije ne/romskim naseljima. Aspiracija, u osnovi, pokazuje kako se predočuje samo glavni smjer poželjne optimizacije naseljskog **položaja** romskih stanovnika. Ona ne obuhvaća i želju za promjenom nekih ograničavajućih obilježja **samih stanovnika**. U tom pogledu aspiracije nisu tako nedvosmislene.

Konfiguracija želje izbliza. Kako konkretnije izgleda predložak poželjnog naselja vidljivo je na temelju razdiobe podataka iz tablice 5.

Usporede li se “romski” rezultati s rezultatima dobivenim u nekim drugim slučajevima, vidljivo je kako je osnovni predložak stambenih aspiracija sličan. Njegova su glavna uporišta: obiteljska kuća s okućnicom; pješačka ulica; niži katovi; mali grad. Njihovo isticanje romsku skupinu ne dijeli nego, naprotiv, **čini sličnijom** hrvatskoj populaciji.

Ipak, tri su odrednice uporišta nezanemarive razlike. Anketirani Romi češće ističu kako žele živjeti u naseljima s **formiranim gradskim** ulicama (74%); u **novijim** naseljima s **modernom** arhitekturom (63%). Pak, **manje** anketiranih, 44,3% želi živjeti u romskom naselju, dakle, s drugim Romima, a **više**, 55,7%, u kakvu drugom naselju, ne/romskom.

Prve dvije odrednice posve su na tragu uvida predočenih u prethodećim ulomcima. **Tlocrtni red, novoća** građevina i **modernost** u projektiranju, obilježja su direktivnog urbanizma u okrilju kojega su nastala brojna naselja u socijalističkom razdoblju. Ona nisu ugrožena ni u razdoblju nakon 1990. godine. Ističući njihovu poželjnost anketirani Romi ističu poželjnost naselja koja su **izravna negacija** napuštenih/“divljih” naseobina gdje većina sada živi. U tom pogledu oni žele živjeti u naseljima **sličnim** drugim naseljima.

Tablica 5.

Gdje bi Romi najradije stanovali?

Odrednice naselje	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uz rijeku	34,5	29,2	24,4	83,1	48,0	42,4	29,9	35,0	31,3	38,4
Dalje od rijeke	65,5	70,8	75,6	16,9	52,0	57,6	70,1	65,0	68,7	61,6
Bliže gradskom središtu	75,5	63,5	53,2	67,1	71,0	68,0	74,0	66,8	52,2	66,5
Dalje od gradskog središta	24,5	36,5	46,8	32,9	29,0	32,0	26,0	33,2	47,8	33,5
U naselju s formiranim gradskim ulicama	68,2	71,9	75,9	63,8	67,0	82,0	86,8	75,5	73,1	73,9
U naselju bez tipičnih gradskih ulica	31,8	28,1	24,1	36,2	33,0	18,0	13,2	24,5	26,9	26,1
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	40,7	40,6	27,8	33,3	21,0	42,0	23,5	43,9	53,7	37,2
U novijem naselju, s modernom arhitekturom	59,3	59,4	72,2	66,7	79,0	58,0	76,5	56,1	46,3	62,8
U kući s okućnicom i dvorištem	94,5	96,9	94,9	96,4	90,0	96,0	87,9	93,5	91,0	93,5
U stambenoj zgradi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta	5,5	3,1	5,1	3,6	10,0	4,0	12,1	6,5	9,0	6,5
U pješačkoj zoni	70,0	82,1	83,3	78,8	90,0	80,0	84,2	86,3	73,1	81,6
U zoni s gradskim prometom	30,0	17,9	16,7	21,2	10,0	20,0	15,8	13,7	26,9	18,4
Na nižim katovima	92,7	94,8	94,9	97,1	89,9	94,0	86,8	93,0	95,5	93,1
Na višim katovima	7,3	5,2	5,1	2,9	10,1	6,0	13,2	7,0	4,5	6,9
U velikom gradu	57,0	29,2	29,1	72,6	37,0	18,2	44,3	30,0	21,2	36,5
U manjem ili malom gradu	43,0	70,8	70,9	27,4	63,0	81,8	55,7	70,0	78,8	63,5
U romskom naselju	22,9	45,8	57,0	55,3	47,0	46,0	19,2	48,1	56,7	44,3
U nekom drugom (neromskom) naselju	77,1	54,2	43,0	44,7	53,0	54,0	80,8	51,9	43,3	55,7
U selu	24,5	62,5	82,3	5,7	52,0	60,0	17,0	79,2	85,1	54,8
U gradu	75,5	37,5	17,7	94,3	48,0	40,0	83,0	20,8	14,9	45,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Treća odrednica, međutim, zaslužuje posebni komentar. Nešto više od polovice anketirane skupine ističe kako s prije spomenutim odrednicama veže i želju za životom u naselju gdje romske zajednice **nema**, barem ne kao mjerodavna čimbenika u upravljanju i usmjerivanju razvitka naselja. Ali, na drugoj strani, nešto manje od polovice anketirane skupine ističe kako prije spomenute odrednice poželjnog naselja **izravno veže s prisutnošću romske zajednice**

u takvu naselju. Dvije su pretpostavke korisne u čitanju dobivene razlike.

Prva hipoteza ukazuje da je u romskoj populaciji snažna podskupina koja akumulaciju životnih i društvenih uspjeha veže i sa slabljenjem "primarnih" veza s ostalim članovima romske skupine. Nekoliko uvida, premda nesustavnih, pokazuje kako brojni Romi koji su uspjeli u životu, pa ma što to značilo, svoju uspješnost socijalno reprezentiraju podvlačeći sličnost ili pripadnost većinskoj/neromskoj populaciji. Minimalistički rečeno: ne reprezentiraju je isticanjem/dramatizacijom romskog podrijetla. Po toj shemi, akumulacija životnih uspjeha proteže se i na socijalno i simbolično udaljavanje od romske skupine. Svakako da se spomenutih 55% anketiranih, koji ne žele živjeti u romskom naselju, ne mogu uvrstiti u tu skupinu mehanički. Za takvo što ne raspolažemo potrebnim uvidima. No držimo nedvojbenim kako je odabir neromskog naselja kao poželjnog srodan/svezan s takvom orijentacijom.

Druga hipoteza ukazuje da je u romskoj populaciji rentiranje bijede više od privremene zgode. Ono se, drugi mjerodavni podatci na to ukazuju, održava u kontekstu ograničene funkcionalne pismenosti i reducirane profesionalne i društvene kompetencije. Rentiranje bijede, dakle, javlja se u široj subkulturnoj konfiguraciji koja svoju snagu pretežno crpi iz, kako je naznačeno, socijalne autarkije romske skupine, gdje se njezina rubna kakvoća jedino i može održavati kao racionalno prihvatljiva činjenica. Kri tično razdvajanje romskog identiteta i socijalne autarkije, koliko je vidljivo, nije uznapredovalo. To znači da se neki važniji predlošci romskog identiteta, napose tradicijski **životni stilovi**, u romskoj samoreprezentaciji javljaju, po pravilu, tijesno svezani sa socijalnom autarkijom skupine i rentiranjem bijede. Time se, posredno, strukturno blokira evolucija pojedinih odrednica romskog identiteta, a time i mogućnost izravnog spajanja oblika socijalno uspješnog ponašanja i romske identifikacije. Po toj je shemi biti Rom = biti socijalni/subkulturni rub. Upozoriti je, socijalna režija te redukcije **nije** ekskluzivnim proizvodom globalnog društva. Od nje najveće dobiti izvlače **romski rentijeri bijede**, opstojeći u okvirima specifična romskog "gornjeg sloja", zainteresirana, ponajprije, za nagrađivanje ovisnosti, a samo rubno i za dugoročno osposobljavanje romske skupine za ulogu društvenog sudionika sposobna i za više nego što je rentiranje bijede. Svakako da se spomenuta 44% anketirana ne mogu mehanički uvrstiti u skupinu privrženu razumijevanju romskog identiteta kao umijeća rentiranja bijede. Ali držimo nedvojbenim da je isticanje te želje svezano i sa skiciranom orijentacijom.

Obje hipoteze impliciraju da se romska skupina **ne može držati homogenom** u odnosu na središnje razvojno pitanje skupine: kako prekoračiti sjenu ruba i postati uspješnom skupinom, barem koliko su i druge, a pri tomu ne potisnuti ili razgraditi tradicijske odrednice romskog identiteta?

Poželjnost ustanova. Na idućoj tablici vidljiva je poželjnost nekoliko ustanova s popisa socijalne infrastrukture. Ustanove nisu, podsjećamo, slobodno predložili anketirani nego su birali/rangirali ponuđene.

Tablica 6.
 Poželjnost lokalnih ustanova

Oznaka ranga	Županije				
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska
1.	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna
2.	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić
3.	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Trgovina mješovitom robom	Sportsko-rekreacijski sadržaji
4.	Sajam, tržnica	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Vjerski objekt	Trgovina mješovitom robom
5.	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica
6.	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Kulturno-zabavni sadržaji
7.	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt
8.	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt

Oznaka ranga	Županije				
	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
1.	Ambulanta, ljekarna	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Škola i vrtić	Škola i vrtić
2.	Škola i vrtić	Ambulanta, ljekarna	Ambulanta, ljekarna	Trgovina mješovitom robom	Ambulanta, ljekarna
3.	Trgovina mješovitom robom	Vjerski objekt	Trgovina mješovitom robom	Ambulanta, ljekarna	Trgovina mješovitom robom
4.	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Trgovina mješovitom robom	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji
5.	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica	Vjerski objekt	Sajam, tržnica	Sajam, tržnica
6.	Kulturno-zabavni sadržaji	Sportsko-rekreacijski sadržaji	Sajam, tržnica	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt
7.	Ugostiteljski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji	Kulturno-zabavni sadržaji	Vjerski objekt	Kulturno-zabavni sadržaji
8.	Vjerski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt	Ugostiteljski objekt

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Dobivene rang razdiobe jasno ukazuju/potvrđuju prije skicirane nalaze. U svim županijama, kao i na hrvatskom području u cjelini, prvo i drugo mjesto zauzele su dvije, točnije tri, osnovne ustanove socijalne infrastruktu-

re: škola i vrtić, te ambulanta i ljekarna, ukratko, **ustanove naobrazbe i odgoja i zdravstva**. Na drugoj strani, na cijelom području anketiranja, kao i u većini županija, osim Osječko-baranjske, na posljednjem je mjestu po važnosti i poželjnosti ugostiteljski objekt, čitaj: **birtija**. Pak u spomenutoj, Osječko-baranjskoj županiji na zadnjem je mjestu vjerski objekt. Uzme li se u obzir činjenica da su na tamošnjem području romska naselja pretežno bolje uklopljena u postojeću naseljsku mrežu, potreba za crkvom i ne mora biti na prvom mjestu, jer je, jednostavno, već tamo.

Na srednjim stupnjevima rang-ljestvice nalaze se ustanove iz **sportsko-rekreacijskog sektora i trgovine**. Uočiti je da su i ustanove iz kulturnog područja relativno nisko raspoređene. Uglavnom su na predzadnjem mjestu (u pet od devet područnih skupina), ili na mjestu iznad njega. Jedino su u Sisačko-moslavačkoj županiji te ustanove podignute na rang u sredini ljestvice.

Dobivena razdioba, osim kao trag konkretnih okolnosti što vladaju u romskim naseljima, nije nekorisna i kao opći pokazatelj aspiracijskog okvira u kojemu se predodžba o poželjnom naselju oblikuje. Vidljivo je, glavnu ulogu imaju aspiracijske silnice kojima je korijen u predodžbi o sređenu naselju, gdje je ugodno živjeti i **gdje je zajamčena** osnovna skrb za djecu i mlade te zdravstvena skrb. Općenitije rečeno, anketirani poručuju kako žele paraurbane improvizacije pod tlakom kojih, pretežno, žive zamijeniti naseljima gdje je vidljiva/prisutna **sustavna javna skrb** za kakvoću života tamošnjih stanovnika. Nisu, u tom pogledu dostatne samo povremene komunalne investicije i poboljšice. Traže se i **institucionalne mreže** koje mogu polaznu "divlju" naseljsku zbilju dugoročno nadzirati i transformirati.

Tko je naseobina?

Pod spomenutim, prividno neobičnim, naslovom krije se nekoliko posebnih pitanja. Zajednička im je veza sa stanovitom "inventurom" zajednice koja se je oblikovala u analiziranim romskim naseobinama.

Autoritet zajednice. Iscrpnija analiza autoriteta naseobinske zajednice u anketnim istraživanjima ove vrsti suočava se s množinom praktičnih teškoća. Stoga su i analitički zahtjevi u ovom slučaju izrazito reducirani. Posrijedi je rasprava o dva nalaza. Prvi je vidljiv na idućoj tablici.

Tablica 7.

Izvori informiranja u naseobini

Izvor informiranja	Županija u %											
	Čestoća korištenja											
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska					
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često			
Hrvatska televizija	10,7	29,5	59,8	10,4	21,9	67,7	15,0	30,0	55,0			
Lokalne televizije	33,0	33,9	33,0	20,8	35,4	43,8	40,0	38,8	21,3			
Strane TV postaje (satelitske)	72,1	10,8	17,1	91,6	5,3	3,2	82,5	10,0	7,5			
Hrvatski radio	35,7	30,4	33,9	33,3	35,4	31,3	25,0	37,5	37,5			
Druge radiopostaje	40,2	33,9	25,9	37,5	36,5	26,0	47,5	35,0	17,5			
Dnevni tisak	44,6	29,5	25,9	66,7	22,9	10,4	57,5	32,5	10,0			
Tjedni tisak	66,1	24,1	9,8	71,9	19,8	8,3	68,8	26,3	5,0			
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	10,7	89,3	4,2	15,6	80,2	3,8	17,5	78,8			
Izvor informiranja	Županija u %											
	Čestoća korištenja											
	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska					
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često			
Hrvatska televizija	1,1	28,1	70,8	8,0	14,0	78,0	5,0	18,0	77,0			
Lokalne televizije	9,1	44,3	46,6	43,0	35,0	22,0	39,0	31,0	30,0			
Strane TV postaje (satelitske)	25,0	46,6	28,4	65,0	19,0	16,0	79,0	12,0	9,0			
Hrvatski radio	31,5	36,0	32,6	18,0	36,0	46,0	14,0	30,0	56,0			
Druge radiopostaje	34,8	40,4	24,7	41,0	34,0	25,0	13,0	32,0	55,0			
Dnevni tisak	41,1	43,3	15,6	54,0	34,0	12,0	62,0	24,0	14,0			
Tjedni tisak	68,9	24,4	6,7	65,0	27,0	8,0	73,0	24,0	3,0			
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	2,3	97,7	4,0	12,0	84,0	,0	14,1	85,9			
Izvor informiranja	Županija u %											
	Čestoća korištenja											
	Istarska			Međimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često	Nikada	Povremeno	Često
Hrvatska televizija	9,2	22,4	68,4	8,3	33,8	57,9	10,7	25,3	64,0	8,6	25,8	65,6
Lokalne televizije	34,7	37,8	27,6	43,5	31,5	25,0	28,0	30,7	41,3	34,0	34,8	31,2
Strane TV postaje (satelitske)	43,9	33,7	22,4	85,6	8,8	5,6	90,7	6,7	2,7	72,2	16,0	11,8
Hrvatski radio	21,4	44,9	33,7	25,0	37,5	37,5	18,9	51,4	29,7	25,0	37,2	37,8
Druge radiopostaje	33,7	40,8	25,5	44,4	28,7	26,9	42,7	32,0	25,3	37,8	34,1	28,2
Dnevni tisak	39,2	38,1	22,7	63,4	29,6	6,9	56,0	37,3	6,7	54,9	31,8	13,4
Tjedni tisak	57,1	27,6	15,3	75,9	19,4	4,6	69,3	28,0	2,7	69,3	23,8	6,9
Razgovori s članovima obitelji ili prijateljima	,0	17,5	82,5	3,7	13,0	83,3	2,7	21,3	76,0	2,2	13,5	84,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Izneseni podatci pokazuju da u rubrici “često” najveći broj anketiranih spominje dva informacijska izvora: **Hrvatsku televiziju i obitelj/prijateljski krug**. Prvi je izvor, poznato je, javno poduzeće kojemu je glavni posao informirati. Brojna istraživanja ukazuju na televiziju kao najučinkovitiji javni medij, pa stoga ni broj anketiranih Roma koji je često gledaju nije posebnim iznenađenjem. No drugi spomenuti izvor: obitelj/prijateljski krug, nije, očito, nikakva specijalizirana informacijska kuća. Pak, medij kojim se taj krug služi je, najčešće, usmeni govor. Uzme li se u obzir razina pismenosti među Romima nije netočno pretpostaviti da je usmeni govor zacijelo i jedini medij spomenuta kruga. Ali, unatoč tehničkoj “jednostavnosti” njegova glavnog medija, informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga je, zaključujemo li na temelju postotka upitanih koji se na njega obraćaju, na prvom mjestu. Skupina anketiranih koji se “često” informiraju u obiteljskom/prijateljskom krugu je za približno **20% veća** od skupine koja se “često” informira na HTV. Drukčije rečeno, unatoč snazi pojedinih informacijskih poduzeća i uporabljenih medija, u romskim je naseobinama posebno snažan informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga. Posrijedi je jedna vrst **usporjednog** obavješćivanja koje se izravno naslanja na mogućnosti međusobne komunikacije, pretežno licem-u-lice. Držimo posve očitim da se informacijski autoritet obitelji/prijateljskog kruga ne bi učvrstio, napose ne u konkurenciji s televizijskim profesionalnim kućama, da nije **strukturno ovisan** o autoritetu obitelji/prijateljske mreže i na drugim područjima svakodnevnog života. Time se naznačuje uvid da je **mreža** proširenih obiteljskih jedinica, prisutnih u pojedinoj naseobini, osnovni mehanizam i okvir diferenciranja naseobinskih zajednica. Mreža djeluje kao jedna vrst zbilje u sjeni kroz koju se prelamaju i “filtriraju” izvanjski utjecaji, u rasponu od jednostavnih obavijesti do dalekosežnijih zahtjeva ili ograničenja.

Uloga obiteljskih/prijateljskih mreža, po svojoj prilici, nije proširena i na obveze izazivača promjena u naseobini. Prije će biti da se njome definiraju na jasniji način samo integracijski predlošci obvezujući za članove. Obveze izazivača promjena adresiraju se na sudionike “izvana”. Na takvu hipotezu upućuju i podatci u idućoj tablici.

Vidljivo je, uvjerljiva većina anketiranih obveze izazivača promjena/poboljšica adresira na gradsku ili općinsku administraciju. Promatra li se praktično taj odgovor nije bez temelja. Gradske i općinske vlasti ionako raspolažu novcem, tehničkom operativom i zemljištem. U usporedbi s njihovim mogućnostima operativne sposobnosti romske naseobinske zajednice su i više nego skromne. No, podsjetiti je, obveze pokretača poboljšanja nisu izravno ovisne o

Tablica 8.

Tko bi trebao biti glavni inicijator poboljšanja kvalitete stanovanja?

Inicijator	Županija u %									
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Općina/grad	80,2	90,4	80,0	92,0	78,7	79,8	90,1	80,3	90,1	83,8
Stanovnici četvrti/naselja	19,8	9,6	20,0	8,0	21,3	20,2	9,9	19,7	9,9	16,2

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

spomenutim mogućnostima. One izvire iz dubljeg kruga “ekoloških” obveza koje su učinkom jednostavne činjenice da sama lokalna zajednica najbolje zna što je na području gdje živi “žulja” i kako bi trebalo predočiti glavne likove promjena/poboljšica. Romski odgovori tu činjenicu “preskaču”. Anketirani poručuju: tko ima ovlasti treba biti i inicijator. Zamisao o partnerstvu naseobinske zajednice i izvanjskih izazivača promjena tek je nagoviještena.

Tko je “glavni” u naseobini? Na istom osnovnom tragu je i razdioba odgovora dobivenih na pitanje u ustanova ili pojedincima koji utječu na razvitak naselja i na uvjete života u njemu. Razdioba je vidljiva na idućoj tablici.

Tablica 9.
Tko utječe na razvitak naselja i uvjete života?

Subjekt utjecaja	Županije u %								
	Stupanj utjecaja								
	Zagreb			Sisačko-moslavačka			Varaždinska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Država, vlada	41,9	34,3	23,8	48,2	43,4	8,4	46,5	39,4	14,1
Gradsko/općinsko poglavarstvo	40,2	30,8	29,0	42,9	45,1	12,1	49,3	33,3	17,3
Stručnjaci	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3
Stanovnici naselja	30,0	39,1	30,9	18,9	58,9	22,2	19,5	45,5	35,1
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	52,5	27,3	20,2	72,8	23,5	3,7	63,4	26,8	9,9
Romske udruge	44,5	23,6	31,8	45,3	45,3	9,5	48,7	28,9	22,4
Političke stranke	74,0	13,0	13,0	85,2	12,5	2,3	87,1	7,1	5,7

Subjekt utjecaja	Županije u %								
	Stupanj utjecaja								
	Primorsko-goranska			Brodsko-posavska			Osječko-baranjska		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Država, vlada	52,1	28,2	19,7	25,3	45,3	29,5	50,5	31,2	18,3
Gradsko/općinsko poglavarstvo	45,8	34,7	19,4	18,4	48,0	33,7	26,8	43,3	29,9
Stručnjaci	63,5	27,1	9,4	83,3	16,7	,0	78,6	17,1	4,3
Stanovnici naselja	22,2	46,9	30,9	21,1	49,5	29,5	22,4	35,7	41,8
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	53,3	25,0	21,7	38,2	40,4	21,3	49,4	31,5	19,1
Romske udruge	14,5	34,2	51,3	35,5	36,6	28,0	27,8	33,0	39,2
Političke stranke	63,6	27,3	9,1	71,6	17,9	10,5	82,8	9,7	7,5

Tablica 9.
(nastavak)

Subjekt utjecaja	Županije u %											
	Stupanj utjecaja											
	Istarska			Medimurska			Ostalo			Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Država, vlada	28,6	47,6	23,8	35,8	40,6	23,5	29,6	49,3	21,1	39,2	39,9	20,9
Gradsko/općinsko poglavarstvo	26,1	35,2	38,6	28,6	48,1	23,3	20,5	46,6	32,9	32,4	41,5	26,2
Stručnjaci	68,3	24,4	7,3	67,5	21,5	11,0	81,3	10,9	7,8	71,7	21,2	7,0
Stanovnici naselja	28,7	41,5	29,8	26,6	35,5	37,9	26,8	45,1	28,2	24,5	42,9	32,6
Nevladine udruge koje promiču ljudska prava i slobode	48,2	32,5	19,3	59,4	29,1	11,5	73,5	13,2	13,2	56,4	28,3	15,3
Romske udruge	24,1	27,6	48,3	42,9	45,0	12,2	61,6	19,2	19,2	38,7	34,2	27,1
Političke stranke	62,0	19,0	19,0	74,6	20,3	5,1	86,8	5,9	7,4	76,2	15,3	8,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Po ocjeni upitanih, dvije su adrese posve rubne: **stručnjaci i političke stranke**. Manje od 10% anketiranih ističe njihov "izraziti" utjecaj. Na drugoj strani, uvjerljiva većina, više od 70% anketiranih u ukupnom uzorku, tvrdi kako u romskim naseljima stručnjaci i političke stranke ne djeluju. Prisutnost "izrazita" utjecaja hrvatske vlade ističe, približno 20% anketiranih, a 40% ukazuje kako on nije jak ali je prisutan. Nešto snažniji utjecaj od njezina imaju u naseobinama dva, po broju anketiranih u rubrici "izrazito", podjednaka sudionika: **gradsko/općinsko poglavarstvo i romske udruge**. Za razliku od romskih, nevladine udruge iz trećeg, civilnog, sektora, po ocjeni anketiranih Roma, **nisu** u njihovim naseobinama posebno uspješne: spominje ih tek 15% anketiranih u rubrici: izraziti utjecaj. Naj snažnijim utjecajem anketirani ocjenjuju utjecaj stanovnika naselja. No pogleda li se preciznije razdioba odgovora u rubrici: izraziti utjecaj, u ukupnom uzorku, postaje očito da je glavni utjecaj razdijeljen u trokutu: **stanovnici naselja – romske udruge – gradsko/općinsko poglavarstvo**.

Iz predočene razdiobe može se izvesti optimistična hipoteza kako su stanovnici romskih naselja dosta utjecajni, napose kada se promatraju u trokutu glavnih sudionika. No, na drugoj strani, zbilja romskih naselja hipotezu izravno osporava. Endemska zapuštenost ne može se držati posebnim znakom moći stanovnika takvih naselja. Barem ne moći potrebne za dugoročna i dubinska poboljšanja. U osnovi, nisu netočne ni jedna ni druga tvrdnja. Romski su stanovnici za zbilja utjecajni, više nego i jedan drugi sudio-

Tablica 10.
Što sama zajednica u naselju
može učiniti za poboljšanje
naselja?

nik u naselju. Ali je, na drugoj strani, domašaj toga utjecaja ograničen na “krpanje” rupa po pejzažu zapuštenosti. Drukčije rečeno, oni su utjecajni, **ali bez moći i sposobnosti “proizvodnje” naseljskog razvitka**. Zato su i pripravnici, vidjelo se, obveze izazivanja lokalnog razvitka adresirati na sudionike izvana, najprije na gradsko/općinsko poglavarstvo, a rubno i na romske udruge.

Što može zajednica? Odgovor na to pitanje nalazi se na idućoj tablici.

Mogućnosti zajednice	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Sudjelovati u poslovima uređivanja, čišćenja naselja, odvoženja smeća i sl.	13,4	43,8	32,5	10,0	34,0	28,0	,0	30,0	42,7	25,9
Davati prijedloge/savjete/inicijative	,9	,0	1,3	,0	,0	1,0	9,2	1,0	1,3	1,5
Biti radna snaga u akcijama	2,7	3,1	1,3	18,9	,0	7,0	,0	5,0	,0	4,3
Ulagati u školovanje	3,6	1,0	1,3	,0	2,0	,0	,0	6,9	1,3	2,5
Sudjelovati u izgrađivanju i održavanju komunalne infrastrukture	1,8	18,7	8,8	11,1	3,0	,0	,0	5,1	12,0	6,2
Ništa	8,9	11,5	15,0	5,6	16,0	15,0	2,0	6,5	10,7	9,6
Poboljšati međuljudske odnose, financijski se pomagati	18,8	1,0	7,6	13,3	6,0	10,0	7,1	5,0	1,3	7,7
Uložiti u otvaranje nekog objekta (trgovačkog, uslužnog, zabavnog)	,9	3,1	1,3	,0	2,0	2,0	,0	,5	,0	1,0

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Razdioba odgovora pokazuje da, po ocjenama anketiranih, sama nasebinska zajednica može prihvatiti tek **rubne poslove**, kakvi su odvoz smeća, čišćenje, uređivanje, i slični. Uočiti je da je na drugom mjestu po broju anketiranih odgovor: **ništa**; zajednica ne može učiniti ništa. Posve su rubne skupine anketiranih koji ističu mogućnosti poduzetničkog ponašanja, ili izgrađivanja unutrašnje solidarnosti između stanovnika naselja, ili dugoročnog ulaganja u školovanje. Nije teško uočiti kako je dobivena razdioba sukladna profesionalnom potencijalu romske populacije koja u anketiranim naseobinama živi. Promatraju li se iz te perspektive, odgovorima se ne može zanijekati stanovita “realističnost”. No, na drugoj strani, takva zajednica, vidjelo se, ima nemali integracijski autoritet. **Nesukladnost** između razvojne nesposobnosti i integracijskog autoriteta je

odveć očita a da bi bila tek rubnom činjenicom. Za njezino objašnjenje ne raspoložemo pouzdanom empirijskom građom. Zato se ograničujemo na hipotezu koju podupiru samo nesustavni uvidi. Po toj hipotezi, veličina spomenute nesukladnosti je izravnim pokazateljem snage romske **parazitske elite** koja nadzire glavne integracijske obrasce romskih skupina. Na jednoj strani, ona (elita), dramatičira romsku nesposobnost za profesionalnu samoizgradnju i za kolektivni razvitak. Zahvaljujući tomu, **uspješno crpi**, premda ograničene, sistemske izvore socijalne pomoći rubnim skupinama. K tomu, izravno nadzire i "sive" djelatnosti, kakve su trapulanje, prosjačenje i slične, gdje se "zapošljavaju" pretežno žene i djeca. Na drugoj strani, dramatičira "iznutra" pitanja o autoritetu i time širi mogućnosti nadzora integracijskih predložaka članova romske zajednice. Koliko je vidljivo, **ta je parazitska elita glavnom za prekom iznutra, nužnoj modernizaciji romskog načina života**. Kao i sve srodne modernizacijske zgode i ova nužno odpočimlje premještanjem vrijednosti naobrazbe/školanja mlađih članova na mjesto – samosvrhe. **Bezuvjetnost** ulaganja u naobrazbu na taj način postaje uporište rekonstrukcije ostalih temeljnih ciljeva skupine, i njezinih životnih stilova.

Na istom su tragu i iduće dvije tablice. Korisno je upozoriti da postotak onih koji su sudjelovali u poslovima na uređenju naselja pokazuje kako je u naseljskim skupinama iznadpolovična većina pripravna raditi na boljitku naselja. Taj se podatak ne slaže najbolje s pesimističnim ocjenama kako zajednica ne može sama učiniti bogzna što. Zamijeni li se, pak, prije spomenuta, parazitska elita poduzetničkom, koja se izravnije orijentira potrebom za naobrazbom, kompetencijom i učinkovitošću, prije spomenuti postotak postaje i više nego korisnim pokazateljem granica razvojne mobilizacije romske skupine. Barem na komunalnoj razini.

Tablica 11.
 Akcija uređenja naselja u prošlosti

Akcije	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Uređivanje, čišćenje naselja, odvoženje smeća	26,8	47,9	48,8	38,9	76,0	57,0	22,4	34,6	49,3	43,1
Izgrađivanje i održavanje prometne infrastrukture	5,4	2,1	1,3	32,2	1,0	2,0	1,0	4,1	,0	5,3
Deratizacija	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,9	,0	,4
Gradnja kuća	3,6	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,9	,0	,6
Kopanje kanala za struju, vodu	,0	11,4	,0	4,4	,0	1,0	1,0	1,4	,0	2,1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 12.

Jesu li ispitanici sudjelovali u akcijama uređenja naselja?

Sudjelovanje	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Ne	48,0	31,1	31,7	35,9	32,6	48,9	87,2	35,3	43,4	43,3
Da	52,0	68,9	68,3	64,1	67,4	51,1	12,8	64,7	56,6	56,7

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Obzor zavičajnosti. Uvjerljiva većina upitanih, 92,3%, drži sebe u naseljima gdje žive zavičajnim, "domaćim" su-dionicima. Činjenica da je množina naselja nastala na uzurpiranu, pretežno gradskom ili općinskom zemljištu, te da zbiljska povijest većeg broja romskih naselja nije duža od četrdesetak godina, koliko je vidljivo, ne utječe na zavičajno samooznačivanje. Kako je s tim vidljivo je na idućoj tablici.

Tablica 13.
Zavičajno samooznačivanje

	Županije u %									
	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Domaćim	91,8	96,9	95,0	92,2	88,0	94,0	74,5	98,1	94,7	92,3
Došljakom	8,2	3,1	5,0	7,8	12,0	6,0	25,5	1,9	5,3	7,7

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nije taj nalaz atipičan. Nakon nekoliko migracijskih valova na hrptu (paleo)industrijskog optimizma obzor zavičajnosti nije strogo ovisan o mjestu rođenja. Ovisan je, ponajprije, o mjestu životnog investiranja i mjestu akumulacije uspjeha. Ima li se u vidu dnevna kakvoća života u romskim naseljima razložno je pretpostaviti kako ona ne učvršćuje zavičajnu identifikaciju. No, očito je, činjenice su joj protivne. Anketirani Romi izvješćuju o oblikovanoj zavičajnoj svijesti. Na to, dodatno, ukazuje i razdioba po dataka na idućoj tablici.

Općenito rečeno, koliko je mjesto (eventualne) selidbe dalje od mjesta sadašnjeg boravka toliko je broj pripravnih na selidbu manji. Na promjenu adrese u okvirima istog naselja pripravan je, grubo rečeno, **svaki drugi upitani**. Na promjenu mjesta u okviru iste regije pripravnih je već manje, približno 40%. Udio pripravnih na promjenu adrese u okvirima Hrvatske i inozemstva približno je jednak,

Tablica 14.

Pripravnost na promjenu mjesta boravka radi poboljšanja uvjeta života

Županije	Stupanj pripravnosti na promjenu mjesta boravka u %											
	Preseliti se u drugu četvrt ili na drugu lokaciju u mjestu			Preseliti se u drugo mjesto ili grad unutar regije			Preseliti se u drugu regiju u Hrvatskoj			Preseliti se u drugu državu		
	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman	Nespreman	Neodlučan	Spreman
Zagreb	29,1	,9	70,0	51,4	3,6	45,0	67,9	2,7	29,5	78,4	3,6	18,0
Sisačko-moslavačka	33,3	4,3	62,4	43,6	8,5	47,9	73,4	2,1	24,5	84,4	1,0	14,6
Varaždinska	39,7	3,8	56,4	50,6	6,3	43,0	75,0	1,3	23,8	90,0	2,5	7,5
Primorsko-goranska	24,7	10,1	65,2	51,7	12,4	36,0	83,9	8,0	8,0	89,7	2,3	8,0
Brodsko-posavska	58,9	8,4	32,6	62,9	7,2	29,9	63,9	7,2	28,9	54,1	3,1	42,9
Osječko-baranjska	46,5	8,1	45,5	51,0	9,0	40,0	67,7	8,1	24,2	65,0	2,0	33,0
Istarska	38,1	5,2	56,7	49,5	11,3	39,2	70,8	9,4	19,8	75,5	9,2	15,3
Međimurska	42,7	1,9	55,4	49,3	3,3	47,4	78,0	4,2	17,8	87,4	,0	12,6
Ostalo	52,0	4,0	44,0	65,3	2,7	32,0	82,7	1,3	16,0	94,7	,0	5,3
Ukupno uzorak	40,6	4,7	54,7	52,1	6,7	41,2	73,8	4,9	21,3	80,1	2,4	17,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

varira oko 20%. Dakle, premda je život u naseljima gdje žive pretežno određen endemskom bijedom i komunalnom zapuštenošću, anketirani Romi nisu **većinski** pripravnici na selidbe radi povoljnijih životnih uvjeta, **osim u granicama istog naselja**. Ta ih činjenica posredno osvjetljuje i pridjevom: **realistična skupina**. Jer njihova profesionalna kompetencija i ukupna naobrazba odveć su oskudne za uspješnu konkurenciju na tržištu radnih skupina. Zgoljna promjena mjesta boravka ne stavlja im u izgled osjetna poboljšanja. No, na drugoj strani, "realističnost" se može tumačiti djelomično i kao otisak životnih stilova što ga oblikuju i nadziru u romskim zajednicama prije spomenute parazitske elite. Budući da je njima najveći praktični domašaj **rentiranje bijede**, potraga za boljim životnim izgledima implicira **odvajanje od toga, paradoksalno rečeno, glavnog razvojnog dobra**. Nastaje jedna vrst zatvorenog, iznutra samoizazivajućeg kruga. Bijeda je nužna eda bi se, radi nje, ubirala potpora, "renta". Pak, "renta" se troši na – uklanjanje bijede. No, budući da je bijeda izvor zarade njezino "uklanjanje" mora se dugoročno nadzirati kako se korijenski za zbilja ne bi i uklonila. Dakle, potpore **moraju** proizvesti, osim privremenih olakšanja – i nove likove bijede. U takvu kontekstu aktivno teritorijalno ponašanje jednostavno nije racionalnim

ponašanjem. Ono implicira temeljnu modernizaciju romskog načina života. Nije ni potrebno upozoriti da se ona uspješno i na dugoročnu korist romske zajednice može oblikovati samo izvan skiciranog predloška.

Slične uvide nudi i razdioba podataka na idućoj tablici.

Selidba	Županija u %									Ukupno uzorak
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	
U drugi dio grada/sela	,9	5,2	6,3	3,4	1,0	5,0	7,1	7,4	5,5	4,9
U drugo naselje na području županije	6,3	1,0	11,3	,0	,0	3,0	1,0	5,6	4,1	3,7
U neki drugi dio Hrvatske	1,8	,0	,0	,0	,0	,0	1,0	,5	,0	,4
U inozemstvo	,9	,0	,0	1,1	7,0	4,0	3,1	,5	,0	1,8
Namjeravam se preseliti ali još ne znam kamo	9,8	10,4	6,3	23,6	13,0	8,0	18,4	12,0	2,7	11,8
Ne namjeravam se seliti	80,4	83,3	76,3	71,9	79,0	80,0	69,4	74,1	87,7	77,4

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 15.

Planira li se u skoroj budućnosti promjena mjesta stanovanja?

Romi, suprotno uvriježenoj slici, **nisu nomadi**. Barem nisu Romi – stanovnici sadašnjih romskih naseobina, gdje je obavljeno anketiranje. Manjak izgleda u nadmetanju s drugim skupinama po profesionalnoj kompetenciji i naobrazbi nadmoćnijima, te strukturna ovisnost o rentiranju bijede u naseljima gdje jesu, određuju im osobnu kartu **rezervatske skupine**. Nije vjerojatno da se taj fatalni položaj može promijeniti bez modernizacije romskih životnih stilova. Obvezujuće školovanje/naobrazba mlađeg naraštaja, već je naznačeno, prva je, i zacijelo **nulta** promjena u budućem nizu.

Tablica 16.

Koliko će djece, po ocjeni anketiranih, ostati živjeti u istom naselju?

Razdioba odgovora na idućoj tablici pokazuje da se prije skicirani uvid polako uvlači i u iskustvo samih Roma. Premda najveća skupina, s, približno, 40% anketiranih, drži

Ocjena	Županija u %									Ukupno uzorak
	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	
Vjerujem da će ostati	42,0	42,7	31,6	47,2	43,0	24,0	51,0	28,7	53,3	38,7
Mislím da će se odseliti	14,3	10,4	29,1	27,0	6,0	23,0	14,6	27,3	9,3	18,9
Već se je jedno ili više djece odselilo	3,6	3,1	1,3	1,1	,0	8,0	4,2	6,5	2,7	3,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti	33,0	41,7	29,1	18,0	32,0	36,0	19,8	34,3	32,0	31,3
Nemam djece	7,1	2,1	8,9	6,7	19,0	9,0	10,4	3,2	2,7	7,3

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

kako će i njihova djeca ostati živjeti u istom naselju, svaki peti ističe kako će otići, ako nisu već i otišla, a svaki treći dvoji pa se usteže i zaklanja odgovorom: ne znam.

Uočiti je da je udio anketiranih koji drže kako djeca neće odseliti veći u županijama gdje su ukupni razvojni izgledi veći/raznovrsniji. Drukčije rečeno, tamo gdje su i mogućnosti modernizacije, barem na načelnoj razini, veće i pristupačnije mlađim Romima, razložno je očekivati i veću brojnost mladih. Na istom tragu, na tragu obvezujuće modernizacije romskog načina života, zacijelo treba oblikovati i nove predloške njihove integracije u hrvatsko društvo. Postojeći model je bez izgleda.